

POMOGÁTS BÉLA

MAGYAR RÉGIÓK – EGYSÉGES MAGYAR IRODALOM

ELŐADÁS A NAUTILUS SZABADEGYETEMEN JÁNOSIBAN 2011. JÚNIUS 30-ÁN.

Az európai élet szerveződésében valamikor nem az államoknak, hanem a régióknak volt vezető szerepük. Akkor olyan jellegű egységesülő nemzeti kultúrák nem is léteztek, amelyek a polgári fejlődés keretében kialakultak a 18. és 19. században. Franciaország például maga is több régiónak, és ennek megfelelően több nyelvnek a területe volt, igaz, ezek a nyelvek (a középkori francia, az occitán, a katalán) valamennyien a neolatin nyelvcsaládhoz tartoztak, és csak a Bretagne-ban beszélt breton nyelv tartozott más nyelvcsaládhoz. Mindezeket a nyelvi régiókat a francia királyság államrendszere fogta össze. Németország is több államra és több kulturális régióra volt bontható a középkorban, minthogy egészen más volt az északi protestáns Poroszországnak és más a déli katolikus Bajorországnak a kultúrája. Olaszország pedig egészen a 19. század második felében bekövetkezett olasz egyesítésig ugyancsak több különálló régiót ismert, Lombardiának, Toscanának, a Pápai Államnak, a Nápolyi Királyságnak a rendszere és kultúrája, sőt a nyelve is erősen eltért egymástól. Olyannyira, hogy egy észak-olasz nem értett meg egy dél-olaszt.

A kultúrának az az egységesítő és egységesített modellje, amelyet mi ismerünk, amelynek a keretében gondolkodnak a közép-európai régió népei – például a románok is – csak a 19. századra jött létre. Addig senki sem ütközött meg azon, hogy különböző tájegységeknek a kulturális arculata egymástól eltér. A 19. században a nagyon határozottan és időnként erőszakos eszközökkel végebe ment kulturális egységesítő törekvés jellemezte Közép-Európa életét. Ekkor jöttek létre azok a nemzeti kultúrák, amelyek egy meghatározott nemzeti nyelven, meghatározott mentalitásban éltek egymás mellett, vagy esetenként éppen küzdöttek meg egymással. Tehát a kulturális centralizációnak a folyamata az emberiség története során nagyon sokáig – évszázadokig vagy évezredekig – ismeretlen volt, és csak a 18. század közepén-végén történt meg a váltás, amikor is a kulturális centralizáció nagy léptekkel haladt előre, és az a fajta közös kultúra,

amelyet mi nemzeti kultúráként veszünk tudomásul – a magyar irodalomnak vagy a magyar kultúrának a történetében is - kialakult.

Vajon ezek a keretek mennyire tekinthetők örökérvényűnek? Nem állunk-e épp egy olyan fejlődés, olyan helyzet előtt, amikor ez a kulturális centralizáció leépülőben van, és a központi kulturális intézményrendszer és az átfogó keret helyett megint egy regionális intézményrendszer és sok-sok regionális keret jön létre? Hogyha bekövetkezik – márpedig épp az európai integrációnak ilyen következménye is van -, akkor valójában el kell álmélkodnunk azon, hogy a kulturális centralizáció, a nemzeti kultúrának az a fogalma, amihez hozzászoktunk, az emberiség életében csak néhány évszázadot jelent: a 18. századtól a 21. század közepe-végéig. Előtte is más volt és utána is más lesz a helyzet, ez egyébként nekünk, magyaroknak kedvező lehet.

A következő jelenség, amit érdemes megfontolni: a közép-európai kulturális mozaik. Közép-Európa kulturális képe, a kulturális régiók helyzete nagymértékben eltér mind a nyugati (német, francia, angol, olasz, spanyol és így tovább), mind a keleti (orosz, ukrán, keleti szláv) modelltől. Közép-Európában számtalan (legalább húsz-huszonöt) nép él egymás mellett, sokszor egymással elvegyülten. Nem lehet a térképre pontosan felrajzolni sem a nyelvhatárokat, sem a kultúrák határait. Közép-Európa tulajdonképpen „mozaik-jelenség”. Ennek a mozaiktérképnek volt történelmi műhelye az Osztrák-Magyar Monarchia, amely nagyra volt hivatva a maga kulturális és nemzeti-népi sokszínűségében, ám a monarchia szerkezete teljesen elavult volt. Az a félfedális szerkezet, amelyet a monarchia az osztrák császári hatalom keretében kialakított, idejétmúlt volt; az elavult szerkezet nem volt képes kiállni az első világháború megpróbáltatásait. Egyébiránt ha a monarchiát sikerült volna modernizálni, amire nagyon sokan törekedtek, talán minden másképp alakulhatott volna.

A legkomolyabb szerepük ebben a modernizációs törekvésben az uralkodó család tagjainak volt. Már Rudolf trónörökösnek is volt ilyen irányú kísérlete. Ez számunkra kedvező lett volna, mert ő nekünk, magyaroknak központi szerepet akart adni a monarchia modernizálásában, részben személyi rokonszenve következtében, részben pedig azért, mert a történelmi magyar területet körülvevő birodalmi területek és országok között elhelyezkedő Magyar Királyságnak centrális helyzete volt, és így alkalmas lett volna arra, hogy egy nagy közép-európai monarchia központi állama legyen. Később Ferenc Ferdinánd próbálkozott meg a monarchia modernizálásával, ő viszont már magyarellenes élel, hiszen tudjuk, hogy terveket szövögetett kabinetjében Magyarország felosztására. Ezeket a Ferenc Ferdinánd által képviselt modernizációs terveket a trónörökös ellen elkövetett merénylet és az első világháború kitörése akadályozta meg. A háború a magyar történelem nagy tragédiája volt: egy felívelő történelmi

korszak hirtelen megtorpant, épp akkor, amikor Magyarország a monarchián belül egyre inkább túlsúlyba jutott. Nagyon sok remény fogalmazódott meg ezzel összefüggésben Jókaitól a Nyugat körül gyülekező írókig, például Ignotusig, Krúdyig, Kosztolányiig, miszerint a monarchián belül a magyarság előbb-utóbb (legalábbis politikailag) túlsúlyba kerül, és Budapest át fogja venni azt a központi irányító szerepet, amit addig Bécs töltött be. Csakhogy miközben a magyar igazgatásnak és a magyar államtestnek ez a szerepe fokozatosan növekedett a monarchián belül, éppen egy olyan politikus, a trónörökös legyilkolása miatt léptünk be a háborúba, aki a leginkább gyűlölt bennünket, aki eleve meg akarta gátolni ennek a természetes folyamatnak az érvényesülését. Nos, ez kétségkívül a történelemnek egy groteszk tragédiája volt.

A monarchia a maga mozaik-voltában eleve egyféle „kis Európát” jelentett, ahol a régióknak volt elsőrendű szerepük, hiszen maga az Osztrák Császárság is régiókból épült fel: a német tartományok, Csehország, Galícia, Krajna, azaz Szlovénia, Bukovina, Dalmácia hagyományos történelmi-kulturális régiókat jelentettek. Ilyen módon a monarchia szinte előképe lehetne annak a regionális folyamatnak, amely az Európai Unióban most a szemünk láttára kezd kibontakozni. Nagy csele a történelemnek, hogy azt a laboratóriumot, amely a monarchia keretei között létrejött, és aminek lehetett volna a történelem jövőendő folyamatait előkészítő, elősegítő, sőt kipróbáló jelentősége, az első világháború leállította, és ezzel nem csak a magyar államiságra tett súlyos csapást, hanem a közép-európai integráció folyamatára is.

Harmadik nagy kérdés: voltak-e a magyar kultúrában hagyományos történelmi régiók? Természetesen voltak. Egyik ilyen történelmi régió a Dunántúl, a másik pedig Erdély, ennek a két régióknak volt elsőrendűen magyar nemzeti jelentősége. Az Alföld köztes régióknak számított, hiszen az alföldi városok és kulturális központok többnyire Erdélyhez húztak. Debrecen kultúrája nagyon közel állt az erdélyi kultúra értékelveihez és eszményeihez, ugyanez mondható el a Kárpátaljának nevezett terület történelmi és kulturális kötődéseiről is, hiszen Munkács vagy Huszt hagyományosan az erdélyi fejedelemség keretei közé tartozott. A délvidéki kulturális központok pedig részben ugyancsak erdélyi, részben dunántúli hatás alatt fejlődtek a török hatalom kiűzése után. Olyan kulturális központok, mint Szabadka, amely köztudottan Kosztolányinak a városa volt, lehetett volna akár a Partiumban, akár a Dunántúlon, hiszen a maga kulturális sokféleségében kettős hatás keretében élt és fejlődött.

A két nagy kulturális tér, Dunántúl és Erdély mellett voltak a magyar kultúrának természetesen más régiói is. Elsősorban a Felvidékre és bizonyos mértékig a Délvidékre, Bácskára, Bánátra, valamint Kárpátaljára gondolok (ez az utóbbi régió azonban egészen 1918-1920-ig nem számított külön regionális egység-

nek: az akkor még „Felső Magyarországnak” nevezett Felvidék része volt). Ezek a kulturális régiók nem voltak egyértelműen és határozottan magyarok. A Dunántúl egyértelműen és határozottan magyar jellegű volt. Erdély is az volt, annak ellenére, hogy már a 19. századra a románság valamelyes számbeli többséget szerzett Erdély lakosai között. Ugyanakkor a Felvidék hármas karaktert hordott: magyar, német, szlovák karaktert. Ebben az egységben hagyományosan és hosszú időn keresztül a német karakter kapott uralkodó szerepet, minthogy olyan kulturális központok, mint Pozsony és Kassa egészen a 19. század közepéig német jellegű városok voltak, és csak a dualista korszakban, a kiegyezés után indult meg egy erőteljes magyarosodás, ez az első világháborúig Kassát már magyar többségű várossá tette. Pozsonyt pedig olyan várossá, ahol három nemzetiség, három közösség élt: negyven valahány százalékkal a magyarok voltak az első helyen, harmincnyolc százalékkal a németek a második helyen, a szlovákok akkori részesedése nem érte el a tíz százalékot a népességet és a kulturális erő tekintve. Aztán minden megváltozott: ma Pozsonyban a magyarság létszáma öt-hat százalék körül mozog, a németek meg teljesen eltűntek. Mint jól tudjuk, a Kárpát-medence etnikai és kulturális képe (térképe) a mögöttünk lévő évszázadban igen radikálisan átalakult, és ez az átalakulás, sajnos, a legkevésbé sem kedvezett a magyarságnak.

Érdekes lehet, hogy ezek a tisztán vagy nagymértékben magyar jellegű kulturális régiók, mint Erdély és a Dunántúl egy sajátos európai „dualizmust” testesítettek meg. Hogyha megfigyeljük a nagy európai kultúráknak és birodalmaknak a történetét, hagyományvilágát és mentalitását, szinte mindenütt ki lehet mutatni egyféle „dualista” szerkezetet. Európában többnyire egy észak-déli „dualizmus” érvényesült. Például Németországban az északi vidékek: a Hanza-városok és Poroszország kulturális karaktere egészen más volt, mint a déli tartományoké, nevezetesen Bajorországé. Bajorország erősen katolikus hatásokat mutató, a maga művészeti-építészeti képében olasz hatásokat követő kulturális tájegység. Az északi tartományok viszont többnyire protestánsok és építészeti kultúrájukban is az északi típusú építészetnek a nyomait viselik magukon. Egészen más egy müncheni barokk, mint egy hamburgi gótikus templom. Ugyanez volt a helyzet Franciaországban, ahol az észak-francia és a dél-francia kultúra, a párizsi és a normandiai kultúrtáj egészen más történelmi hagyományokat őrzött, mint Provence kultúrája. Még inkább ez volt a helyzet Olaszországban, ahol Lombardia kultúrája nagyon erősen a szomszédos európai kultúrákhoz, így a franciához, a némethez állt közel, a dél-olasz kultúra viszont inkább a spanyolhoz, sőt bizonyos vonásaiban az észak-afrikaihoz.

Megtalálható volt ez a dualizmus a nagy európai kultúrák világán belül, és ugyanez a kettősség volt, van jelen a magyar kultúra történetében is, csak hogy

nem észak-dél, hanem kelet-nyugat tagoltságban. A nyugati magyar kultúra mindig a Dunántúlt, a keleti pedig Erdélyt jelentette. Mi volt ennek a magyar kulturális dualizmusnak az értelme? Ha keressük a megkülönböztető jegyeket a keleti és nyugati magyar kultúra között, akkor elsőnek az emberek mindig arra szoktak gondolni, hogy ennek a vallási hagyomány állt a háttérében, kelet inkább protestáns, nyugat inkább katolikus. Nem egészen így van, hiszen a Dunántúlon is vannak nagyon erős protestáns központok, elég csak Pápára vagy a somogyi református kisvárosokra hivatkozni, amint Erdélyben is vannak nagyon erős katolikus központok. Székelyföldön Csík megye jellegzetesen katolikus világot jelent.

Tehát nem annyira a vallási megoszlás állt ennek a kettős osztatásúsnak a háttérében, sokkal inkább a történelem. Mégpedig az a körülmény, hogy a nyugati magyar kultúra nyitott volt, a keleti viszont zárt. Nyugat-Magyarország minden nyugatról érkező hatást befogadott, be kellett fogadnia. A dunántúli kultúrát rendre érték Mátyás korában az olasz, később német-osztrák, sőt francia hatások, ennek következtében egy minden nyugatról érkező kulturális hatást hatékonyan befogadó régió jött létre. Erdélynek ezzel szemben mindig védekeznie kellett, hiszen mindig veszélyeztetve érezte magát a keletről érkező nem európai, nem keresztény kulturális hatásoktól. Korábban a keleti töredék népek: kunok, besenyők, úzok stb., később a tatárok, leghosszabb ideig a török befolyás ellen kellett védekeznie. Persze az erdélyi magyar kultúra is nyitott volt nyugat felé, rendre befogadta a nyugati hatásokat. Ismertek azok a mélyen ható kapcsolatok, amelyek Erdély kultúráját összekötötték a német kultúrával, sőt a holland és az angol kultúra mozgalmával: az erdélyi peregrináció általában német, holland és angol egyetemi központokat keresett fel. Adynak az *Ismeretlen Corvin kódex margójára* című, igen tanulságos írása is beszél erről. Ugyanakkor Erdélynek nagyon zárt védőrendszert kellett kiépítenie kelet és dél felé azért, hogy a keletről és délről érkező, az erdélyi magyar identitást a maga népi voltában, nyelvében, történelmében, hagyományaiban is veszélyeztető befolyásoktól mentesülni tudjon. Ezzel szemben Dunántúlnak nem kellett a nyugati befolyásokat kiszűrnie.

A nagy és természetes európai kultúrák, lehet mondani, mindig ilyen „dualista” szerkezetben alakultak ki. Ami az egyik regionális kultúrtájából hiányzott, az a másikban jelen volt. Az egymástól történelmi hagyományörző értelemben megkülönböztethető kultúrtáj együtt adta azt a nemzeti kultúrát és nemzeti karaktert, amely végül is az összegző fejlődés eredménye volt. Így volt ez akár a franciáknál, akár a németeknél, akár az olaszoknál vagy az angoloknál. A kétféle kulturális örökség és szellemiség együttesen igen hatékony szellemi erőt, hagyományt alkotott, és éppen azok a kultúrák voltak teherbírók és időtállóak, amelyek egyesíteni tudták a kétféle hagyományt.

A magyar államnak és a magyar kultúrának ezt a természetes fejlődési folyamatát akasztotta meg Trianon. Azzal, hogy bekövetkezett az ország feldarabolása, nem alakulhatott ki az a folyamat, amely a huszadik században Európa más nemzeteinél végbement. Trianon ugyanis a magyar politikai kultúra fejlődését is megakasztotta, azok a politikai és identitásbeli zavarok, amelyeket Trianon óta (és a jelenben is) mind szomorúbban tapasztalunk, erre a fejlődési rendellenességre is visszavezethetők. Mindez legalább olyan tragédiája volt a huszadik századi magyar fejlődésnek, mint maga az, hogy az országot feldarabolták.

Az orvostudomány tapasztalata szerint, ha egy életfontosságú szerv elvész, egy másik szerv átveszi annak a funkcióit. A magyar kultúra félbevágása, kettészakítottsága, amely Trianonnal kezdődött, következőképp megindított egy másik folyamatot. Az erdélyi hagyományokat bizonyos mértékig megpróbálta pótolni a tiszántúli magyar kultúra: az erdélyi magyar kultúra hagyományait bizonyos mértékig átvette Debrecen, Sárospatak, Nyíregyháza, Békéscsaba, Hódmezővásárhely és számos más alföldi kulturális központ. Ez természetesen nem lehetett olyan sikeres, mint amilyen sikeres lett volna maga a természetes fejlődés. Magyarország, a magyar kultúra két lábon állt, nyugaton és keleten, a Dunántúlon és Erdélyben, és minden más, a Felvidék, Kárpátalja, a Délvidék, valahogy elhelyezkedett ennek a kettős osztatú rendszernek a hatáskörzetében. Trianonnak az lett a következménye, hogy a magyar kultúra korábbi, a fejlődés szükségszerűsége szerint kialakult két központú modellje helyett egy policentrikus modell alakult ki, hiszen azok az országrészek, amelyeket a trianoni diktátum leválasztott Magyarországról, rá voltak kényszerítve arra, hogy létrehozzák a maguk külön kulturális életét és intézményrendszerét. Így jött létre az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki magyar irodalom, a második világháború után pedig a külön kárpátaljai magyar irodalom.

Ezeknek az irodalmaknak a fejlődése kétségtelenül járhatott volna veszélyekkel is, számos törekvéssel lehetett találkozni korábban, amely azt szerette volna elérni, hogy ezek a magyar kulturális régiók nagymértékben vagy akár véglegesen leszakadjanak a magyar kultúra testéről. Bukarest a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években arra törekedett, hogy az erdélyi magyar irodalmat, az erdélyi magyar kultúrát radikálisan leszakítsa az egyetemes magyar kultúra törzséről, és valamiféle „magyar nyelvű román irodalomként” helyezze el a kulturális térképen. A hetvenes években közre adott Román Irodalmi Lexikon az erdélyi magyar írókat úgy határozta meg, mint magyar nyelvű román írókat. Amit a budapesti kulturális politika úgy követett, hogy midőn a hatvanas évek közepén megjelent a romániai írók novellaantológiája, ebben helyet kapott Molter Károly, Nagy István, Asztalos István, Kovács György, Sütő András, Huszár Sándor és Szabó Gyula, mint „román író”. Hét magyar író is román írónak

nevezett ki a budapesti könyvkiadás. Mondanunk sem kell, mekkora szégyen volt az, ha éppen Budapesten „románoznak le” egy erdélyi magyar író.

Külön kell szólnom a kárpátaljai régióról, illetve az ott kialakult regionális irodalmi kultúráról. Mára senki sem vitatja azt, hogy létezik önálló és sajátos kárpátaljai magyar intézményrendszer és magyar irodalom. Ennek az irodalmi kultúrának megvannak a maga régebbi (a 18-19. század helyi irodalmából eredő) hagyományai, és megvan az önálló (az 1944 utáni „szovjet” korszakból eredeztethető) szellemisége. Ahogy magam látom, ennek a szellemiségnek két olyan sajátossága van, amely megkülönböztethetővé teszi Kárpátalja magyar irodalmi kultúráját – a többi magyar kulturális régióhoz képest. Az egyik ilyen sajátosság a különleges kárpátaljai magyar néphagyomány hatása, amely mindenekelőtt a II. Rákóczi Ferenc nevéhez köthető kuruc szabadságküzdelmek szellemiségét idézi fel, s ennyiben a magyar függetlenségi néphagyományokat tölti meg új tartalommal. Ez a szellemiség öltött alakot például Kovács Vilmos, Zselicki József, Fodor Géza, Füzesi Magda és Vári Fábíán László költészetében. A másik sajátosságot maga a szovjet rendszer elszენvedése alakította ki, az a „szენvedéskultúra”, amely ennek a minden magyar kisebbségre erőteljesebb nyomással nehezedő brutalitásnak a hatására jött létre. Valójában ennek a „szენvedéskultúrának” a lenyomatát mutatja a kárpátaljai magyar irodalom emblematikus műve: Kovács Vilmos *Holnap is éliink* című regényétől kezdve a legújabb irodalmi alkotásig: Vári Fábíán László *Tábori posta* című beszámolójáig, amely az írónak a német földön állomásozó szovjet hadsereg katonájaként szerzett nem könnyű tapasztalatait mutatja be. Hasonló tapasztalatokról adtak számot Dupka György és Zubánics László igen erősen dokumentált történelmi munkái is. A félévszázadon át a kárpátaljai magyarságra nehezedő szovjet elnyomás, amely igen kegyetlenül fosztotta meg emberi és nemzeti jogaitól (és identitásától) ezt a közösséget, olyan sebeket ütött és hagyott hátra, amelyek orvoslását nagy mértékben a hiteles történelmi beszámolóknak és számadásnak kellett vállalnia. Ez a számadás ma a kárpátaljai magyar irodalom megkerülhetetlen értékét adja.

Az a folyamat, amely létrehozta a kényyszerű kulturális decentralizációt, vagyis a magyarországi irodalom mellett az utódállamok magyar irodalmait, nagyon nagy veszélyekkel járt, és ha nem jött volna közbe a nyolcvankilences történelmi változás, valóban oda vezethetett volna, hogy a magyar irodalmon, a magyar kultúrán belül valamiféle policentrikus szerkezet jön létre, és ez úgy helyezi el egymás mellett a különféle országok magyar irodalmait, mint mondjuk a francia és a kanadai francia irodalmat, vagy a német, az osztrák és a svájci német irodalmat, azaz lényeges eltérésekkel és különbségekkel, különösen a nemzeti identitás vállalásában (hiszen egy svájci német írónak elsősorban svájci és nem német identitása van). Nagy szerencse, hogy erre nem került sor; hogy közbejött a rendszerváltozás,

és ezzel a magyar kulturális régiók között újabb átrendeződés következhetett be. Ennek a lényege szerint megszületett az a felismerés, hogy a nemzeti kultúra, a nemzeti irodalom valójában szoros egységet alkot. Még akkor is, ha az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki, a kárpátaljai irodalom a maga intézmény- és feltételrendszerében bizonyos változatosságot mutat, és eltér a magyarországi modelltől. Stratégiai feladat, hogy az egységes magyar nemzeti irodalom fogalma mellett létrejön az egységes vagy majdnem egységes intézményrendszer is.

Az európai uniós fejlődés új lehetőséget nyitott a magyar kulturális régiók előtt. Ez abban rejlik, hogy véget ért a nemzetállamok kizárólagosságának a korszaka. Az új fejlődés az (nemzet) állami kizárólagosságra épülő struktúrákat olyan rendszerrel váltja fel, amelynek vélhetőleg három szintje lesz. A középső szinten helyezkednek el a nemzetállamok és intézményrendszerük. E fölött van egy európai szint. Az európai (uniós) intézményrendszer szintje. A nemzetállami struktúrák alatt helyezkednek el a regionális struktúrák, amelyek ugyancsak számos területen vesznek át jogosultságokat és lehetőségeket a nemzetállami rendszertől. Hármas struktúrában lehet tehát gondolkodni: alul a régiók, középen a nemzetállamok, legfelül az európai intézményrendszerek struktúrája. Ez nekünk, magyaroknak azért lehet kedvező, mert ezáltal helyreállhatnak a természetes történelmi régiók. Amelyek már a tizenhatodik-tizenhetedik században kialakultak a Kárpát-medencében, amelyeket a trianoni határ választott el egymástól, sőt kisebb egységeket is létrehozott a régiókon belül. Ha ezek a természetes régiók újra helyreállnak, ha például a Partium és Kárpátalja nem lesz elszakítva a kelet-magyarországi régiótól egy élesen érvényesülő államhatárral, hanem Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Ungvár és Beregszász beilleszkedhet abba a természetes kulturális és gazdasági közösségbe, amelynek szerves része Debrecen, Békéscsaba, Nyíregyháza, akkor a hagyományos és természetes régióknak a helyreállítása igen nagymértékben megkönnyítheti a magyar nemzetegyesítés ügyét.

Külön gondot és fontos stratégiai feladatot (kötelezettséget) jelent az, hogy az uniós integrációból egyelőre kimaradó régiók, így Kárpátalja és a Vajdaság miként tud csatlakozni az egyetemes magyar kulturális közösséghez, miként lesz képes szerepet vállalni ennek a közösségnek a felépítésében és alakításában. Ennek a történelmi feladatnak csakis a már az unióban jelen lévő országok magyar politikai és kulturális intézményrendszerének szolidaritásával lehet eleget tenni. A szépirodalomnak – mint a magyar nemzet egyik központi szellemi és politikai intézményrendszerének – épp az lenne a küldetése, hogy a hagyományos regionális struktúrák helyreállításának a szorgalmazásával a nemzet kulturális egységének helyreállítását elősegítse. Ennek az egységnek a gondolata kell, hogy áthassa azokat a tanácskozásokat, amelyek, mint a mostani, az egyetemes magyar irodalom sorsáért, jövőjéért kívánnak felelősséget vállalni.